

κιόλας σκοποῦ. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει προαιρεση ἐκεῖ ὅπου δ σκοπὸς εἶναι ἀπραγματοποίητος, ἐκεῖ ὅπου μεταξὺ τῆς βούλησης καὶ τοῦ σκοποῦ δὲν ὑπάρχει μιὰ λογικὴ δυνατὴ συνέχεια. Ὁ νοῦς διαν στρέφεται στὸν προσδιορισμὸν τοῦ μέσου γίνεται φρόνηση. Ἡ ἀρετὴ δοθεῖ τὸ σκοπὸν καὶ ἡ φρόνηση τὰ δοθὰ μέσα.¹⁾ Γι' αὐτὸν καὶ πράξεις ἔκούσιες εἶναι χωρίως ἐκεῖνες ποὺ γίνονται μὲ προαιρεση, ἐκεῖνες δὲν δὲν ἔτεινηκε ἀφηρημένα μόνο ἕνας σκοπός, ἀλλὰ καινορίστηκε καὶ ἡ ἀλυσαῖδα τῶν μέσων ποὺ δδηγεῖ σ' αὐτόν. Ἐδῶ πιὰ ῥτάνομε στὴν διλοχληρωμένη μορφὴ τῆς ἔκούσιας ἐνέργειας, στὴν πλέον πρᾶξη.

***Ακόμη εἶναι εὖνόητο πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀξιος δ σκοπὸς καὶ ἀνάξια ἡ προαιρεση, δηλαδὴ ἡ ἔκλογὴ τῶν μέσων, ἢ ἀντίθετα μπορεῖ νὰ ἔχομε μιὰν δοθὴ ἀνεύρεση τῶν πρόσωπορων μέσων γιὰ ἔναν ἀνάξιο σκοπό. Αὐτὴ τὴν τυπικὴ μορφὴ, τῆς εἵρεσης τοῦ μέσου γιὰ τὸ σκοπό, τὴν ἔχει καὶ ἡ ἀξια καὶ ἡ ἀνάξια πρᾶξη καὶ αὐτὴ ποὺ ἔγινε κατὰ καὶ αὐτὴ ποὺ ἔγινε παρὰ λόγον, γενικὰ κάθε ἔκούσια πρᾶξη.**

§ 36. Ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης. Ὁ Ἀριστοτέλης πιστεύει ἀδισταχτα στὴν αὐτοδύναμη ἐπιλογὴ τῶν σκοπῶν τῆς πρᾶξης.²⁾ Καὶ ἀν ἀκόμα ἡ ἔκούσια πρᾶξη εἶναι γέννημα ἐνδε προσχηματισμένου χαρακτῆρα, ἀπὸ τὸν δποῖο προκύπτει μὲ ἀναγκαιότητα ἡ καθεμιὰ πρᾶξη, πάλι σώζεται τὸ ἔκούσιο, γιατὶ ὑπεύθυνος πρωταρχικὰ γιὰ τὸ σχηματισμὸν τοῦ χαρακτῆρα εἶναι πάλι δ ἴδιος δ ἀνθρωπος. “Ωστε ἔτσι ἡ ἀναγκαιότητα ποὺ προσδιορίζει τὴν πρᾶξη, ἔχει πάλι πρώτη πηγὴ τὴν βούληση.”³⁾

Καὶ ἀν ἀκόμη ὑποστηριχτεῖ, δτι δ καθένας θέλει ἐκεῖνο ποὺ τοῦ φαίνεται καλὸ καὶ προσδιορίζεται ἔτσι ἀκούσια ἀπὸ δ, τι τοῦ φαίνεται, καὶ αὐτὸ δὲν αἴρει τὴν ἐλευθερία τῆς πρᾶξης, γιατὶ καὶ δ, τι μᾶς φαίνεται ἐπιθυμητὸ καὶ ἀγαθὸ καὶ αὐτὸ εἶναι ἐξαρτημένο ἀπὸ τὴν αὐτοβουλία μας καὶ εἴμαστε γι' αὐτὸ ἐμεῖς ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἔκλογή.⁴⁾

1) Ἡθ. Νικ. 1144 α 7.

2) Brandis Ἑνθ. ἀν. σελ. 520 κ. ἔ. Walzer Ἑνθ. ἀν. σελ. 17 κ. ἔ.

3) Ἡθ. Νικ. 1114 α 12, 1187 α 5, 1114 β 80: «οὐδὲ δημοσίως δὲ αἱ πρᾶξεις ἔκούσιοι εἰσιν καὶ αἱ ἔξεις τῶν μὲν γὰρ πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχοι τοῦ τέλους κύριοι ἔμεν, εἰδότες τὰ καθ' ἔκαστα, τῶν ἔξεων δὲ τῆς ἀρχῆς . . .»

4) Ἡθ. Νικ. 1118 β 8 κ. ἔ.

§ 37. Ὁ σκοπὸς τῆς πράξης. Ἡ πρᾶξη, ὅπως τὴν καθορίσαμε ὡς ἔδῶ, πρέπει νὰ κινεῖται πρὸς ἓνα σκοπό. Ποιὸς πρέπει νὰ εἴναι ὁ σκοπὸς τῆς πράξης; Βέβαια ὅτι είναι ἀγαθὸν γιὰ ἐκεῖνον ποὺ πράττει καὶ μπορεῖ μὲ τὴν πρᾶξη γ^ρ ἀποχτήσει.¹⁾

Αὐτὸ τὸ ἀγαθό, ποὺ διαιρέει ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπου χωρᾶει ὅχι μόνο τὸ «πρακτικὸν ἀγαθόν», ποὺ είναι ὁ σκοπὸς τῆς πράξης, ἀλλὰ κάθε ἀγαθό,²⁾ γιὰ νὰ ὀνομαστεῖ σκοπὸς τῆς πράξης, δὲν πρέπει νὰ είναι σχετικὰ ἀλλὰ ἀπόλυτα ἀγαθό, δηλαδὴ ὅχι ἀγαθὸν σχετικὰ μὲ κάτι ἄλλο γιὰ τὸ δποτο είναι μέσο, ἀλλὰ ἀγαθὸν αὐτὸν καθ' αὐτό, σκοπὸς ποὺ ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὅχι ὡς μέσο ἐνὸς ἀπώτερου σκοποῦ.³⁾ Μόνο αὐτὸν θὰ είταν ἀπόλυτο «τέλειον ἀγαθόν».⁴⁾ Γιατὶ καὶ μόνο αὐτὸν θὰ ἀρχοῦσε γιὰ νὰ γίνει σκοπὸς τῆς ζωῆς, κάθε πράξης μας, ἀφοῦ ἄλλος σκοπὸς πιὸ πέρα ἀπ' αὐτὸν δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Τὸ ἀγαθό, ποὺ είναι ἔτσι ὁ σκοπὸς κάθε σκοποῦ είναι κάτι ποὺ κατὰ τὸ δνομα δλοι συμφωνοῦν ποιὸ είναι· ἢ εὑδαιμονία.⁵⁾

§ 38. Τὸ περιεχόμενο τῆς εὐδαιμονίας. Μόλις ἀρχίσομε ὅμως νὰ δρίζομε τὸ περιεχόμενό της οἱ γνῶμες σκορπίζονται. Ἐπ' αὐτὲς ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης τὶς πιὸ πλατιὰ διαδομένες. Σκοπὸς τῆς πράξης μπορεῖ νὰ είναι ἢ ἥδονή, ὁ πλοῦτος, ἢ τιμὴ ποὺ φέρνει ἢ πολιτικὴ δράση⁶⁾ ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐνέργεια ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ὀνομάσσομε πιὰ δράση καὶ ποὺ δμως ταιριάζει στὸν ἀνθρώπο, ἢ θεωρητικὴ ἐνέργεια.

Ἡ ἀντίκρουση τοῦ πλούτου ὡς σκοποῦ τῆς ζωῆς είναι εὔχολη. «Ο πλοῦτος είναι μέσο γι' ἄλλους ἀπώτερους σκοπούς» δὲν είναι αὐτοσκοπός, καὶ μόνο ἐνας τέτοιος μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ σκοπός.⁷⁾ Ἡ τιμὴ

1) Ἡθ. Νικ. 1094 α 1.

2) Ἡθ. Νικ. 1096 α 80 δπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνει τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ Πλάτωνα. Να το γρ Θεωρία τῶν ἴδεων τοῦ Πλάτωνος (μετάφρ. Τσαμαδοῦ) σελ. 418. M. W undt Geschichte d. griech. Ethik. II (1911) σελ. 118.

3) Ἡθ. Νικ. 1094 α 18.

4) Ἡθ. Νικ. 1097 β 7.

5) Ἡθ. Νικ. 1095 α 17. Zeller σελ. 610, Ross ἐνθ. ἀν. σελ. 190 κ. ε.

6) Ἡθ. Νικ. 1095 β 14.

7) Ἡθ. Νικ. 1096 α 5.

ποὺ στὸ δημόσιο βέο κυνηγάει κανείς, ἔκτὸς τοῦ δτι βάζει ψηλότερα ἐκεῖνον ποὺ τὶς ἀπονέμει τὶς τιμὲς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ τὶς δέχεται, δὲν μπορεῖ καὶ αὐτὸς νὰ γίνει σκοπὸς τῆς ζωῆς, γιατὶ δὲν εἶναι παρὰ ἀγ-
τανάκλαση ἐνὸς ἄλλου σκοποῦ. Θέλομε νὰ μᾶς τιμοῦν γιὰ τὴν ἀρετὴν
μας οἱ ἐνάρετοι. Ἀλλὰ θέλοντας αὐτό, δμολογοῦμε δτι δ λόγος ποὺ
δίνει ἀξία στὴν τιμὴ εἶναι ή ἀρετὴ καὶ ἔτσι δμολογοῦμε τὴν ὑπεροχὴν
τῆς ἀπέναντι στὴν τιμὴ.¹⁾

Τῆς ἥδονῆς ή ἀντίκρουση εἶναι πιὸ δύσκολη. Η ἥδονὴ μπορεῖ νὰ
γοηθεῖ καὶ σὺν αὐτοσκοπός.²⁾ Λὲν ἀρκεῖ νὰ πεῖ νὰ κανεῖς, πῶς ἥδονὴ³⁾
εἶναι δ σκοπὸς ζωῆς ποὺ προτιμοῦν οἱ «ἀνδραποδώδεις», ποὺ «δμοιο-
παθοῦν» μὲ τὸν Σαρδανάπαλο.⁴⁾ Οὔτε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πλάτωνα⁵⁾
δτι ή ἥδονὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι δ ἀνώτατος σκοπός, ἀφοῦ ἀμα συν-
δυαστεῖ μὲ τὴν πρόνηση, βρίσκεται ἔνας ἀκόμα ἀνώτερος σκοπός, ποὺ
δὲν εἶναι πιὰ ή ἥδονὴ μόνη τῆς, οὔτε τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δ ἀρκεῖ, γιατὶ
καίδε καλό, δταν συνδυάζεται μ⁶⁾ ἔνα ἄλλο πρόσθιτο, εἶναι προτιμώ-
τερο ἀπὸ ἔνα καλὸ μόνο του, καθὼς σωστὸ παρατηρεῖ δ "Αριστοτέλης."⁷⁾

Η ἥδονὴ δὲν εἶναι κάτι καθ' αὑτὴν κακό, δπως δὲν εἶναι ἀνώτα-
τος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Η θέση τῆς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ στὸν
κόσμο τῆς πράξης. Η ἥδονὴ ἀνήκει στὴν αἰσθηση. Καὶ ή τελειότερη
αἰσθηση εἶναι ἔκεινη ποὺ τέλεια λειτουργεῖ, ἔχοντας ὡς ἀντικείμενο
δτι καλλίτερο μπορεῖ νὰ ὑπόκειται στὴν αἰσθηση αὐτῇ.⁸⁾ Στὴν τελειό-
τατη λειτουργίᾳ τῆς αἰσθησης θὰ ἀνταποκρίνεται καὶ ή τελειότερη
ἥδονή. Άλλὰ ποὺ θὰ βροῦμε αὐτὴν τὴν τελειότητα ἄλλοῦ παρὰ στὴν
ἀρτιότερη συνείδηση τοῦ «σπουδαίου», ἔκεινου ποὺ πραγματοποιών-
τας πληρέστερα τὴν ἀνθρώπινη φύση, πράττει κατὰ τὸ λόγο. "Ο, τι
φαίνεται στὸ «σπουδαῖο» αὐτὸ καὶ εἶναι."⁹⁾

Κοιτήσεται τῆς ἥδονῆς γίνεται τελικὰ πάλι δ νοῦς. Αὐτὸς μόνος
ἀποφασίζει γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἥδονῆς, αὐτὸς δίνει τὶς ὕψιστες ἥδο-

1) Ἡθ. Νικ. 1095 β 22.

2) Ἡθ. Νικ. 1172 β 20.

3) Ἡθ. Νικ. 1095 β 19.

4) Φιληβος 60 c.

5) Ἡθ. Νικ. 1172 β 23.

6) Ἡθ. Νικ. 1174 β 14.

7) Ἡθ. Νικ. 1176 α 15.

νές. Ἡ ἥδονὴ δὲν εἶναι σκοπὸς αὐταρχος. Παρακολουθεῖ τὴν ἥθυικὴν πράξην. Ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς πράξης ἔξαρταται ἡ ποιότητα τῆς ἥδονῆς.¹⁾ Τέτοια, εἶναι ἡ θέση τῆς ἥδονῆς, παρακολουθηματικὴ στὸ σκοπὸν τῆς πράξης.

§ 39. Ἡ εὐδαιμονία ἐνέργεια κατὰ λόγον. Γιὰ νὰ θεμελιώσομε θετικὰ τὸ σκοπὸν τῆς πράξης, δις ἀνατρέξομε στὴ φύση τῶν ὄντων. Τὰ δύντα κατὰ τὴν φύση τους κινοῦνται πρὸς τὴν πραγμάτωση τῆς μορφῆς, πρὸς τὴν ἐντελέχειαν τους. Ἡ πράξη κινεῖται πρὸς τὸ σκοπό της, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν μορφήν της. Τοῦ ἀνθρώπου ἡ πράξη δὲν μπορεῖ νάχει ἄλλο σκοπὸν ἀπὸ τὸ σκοπὸν τῆς ψυχῆς του· τὸ νοῦν. Τῆς ἀνθρώπινης πράξης σκοπὸς εἶναι δὲ νοῦς, αὐτουνοῦ ἡ πλήρωση εἶναι εὐδαιμονία.

Άλλὰ δὲ νοῦς εἶναι ἐνέργεια. Καὶ ἡ εὐδαιμονία, σὰν πραγμάτωση τοῦ νοῦ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἐνέργεια.²⁾ Γιὰ αὐτὸν οὔτε ὅποιος κοιμᾶται, ὅποιος ψυχικὰ ἀδρανεῖ, μπορεῖ νάναι εὐδαιμων. Ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἕνα κτῆμα ποὺ κατέχομε, εὐδαιμονία εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς κατοχῆς της, πράξη καὶ μάλιστα σωστὴ πράξη, πράξη κατὰ λόγον, πράξη ποὺ πάει πρὸς τὸ σκοπὸν τοῦ νοῦ.

§ 40. Ὁ θεωρητικὸς βίος ὑπατος σκοπός. Άλλὰ ἔνας εἶναι δὲ ἔσχατος σκοπὸς τοῦ νοῦ, ἡ ἀνύψωση ὃς τὴν καθαρότητά του· καὶ καθαρὸς καὶ ἀξιώτατος εἶναι δὲ θεωρητικὸς νοῦς. Ἔνας λοιπὸν καὶ δὲ ὑπατος σκοπὸς τῆς πράξης, ἡ καθαρὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἡ θεωρία.³⁾

Ἄν τώρα συλλογιστοῦμε ἀκόμα, πῶς δὲ σκοπὸς τοῦ νὰ πράττει κανεὶς κατὰ λόγον, δὲν εἶναι σκοπὸς μιᾶς πράξης παροδικῆς, ἄλλα ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, μπορεῖ νὰ ποῦμε πῶς εὐδαιμονία δὲν εἶναι παρὰ ἐνδὲ τέλειου θεωρητικοῦ βίου ἐπίτευγμα.

1) Ἡθ. Νικ. 1176 α 17—19.

2) Ἡθ. Νικ. 1169 β 29 «εὐδαιμονία ἐνέργεια τις ἔστιν» Ἡθ. Νικ. 1098 β 81. M. W u n d t ἐνθ. ἀν. σελ. 117.

3) Ἡθ. Νικ. 1177 α 12: «εἰδ' ἔστιν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια εἴλογον καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτῇ δ' ἀν εἴη τοῦ ἀρίστου. εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, δ' δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἀρχεῖν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἔννοιαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θείων . . . ἡ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἀν ἡ τελεία εὐδαιμονία· διτὶ δ' ἔστι θεωρητική, εἴρηται». Hegel ἐνθ. ἀν. σελ. 891.

μόνο ἔκει ἀκεραιώνεται ὁ σκοπὸς τῆς πρᾶξης, σὲ δλόκληρο ἔνα βίο θεωρητικό.¹⁾

"Ετσι ή έξωκοινωνική θεωρητική στάση φανερώνεται σάν την
ίδανικότερη της ζωῆς. ⁹Η ἀρτιωμένη προσωπικότητα υπερβαίνει την
ἀνθρώπινη συμβίωση. ¹⁰Οπως καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι μόνο
ἀναγκαστική ή ἀνάμιξη στὰ πράγματα τῆς πολιτείας.¹¹) Μόνο δὲ θεω-
ρητικὸς βίος αἱρεῖ κάθε έξάρτηση ἀπὸ δὲ τι εἶναι ξένο ἀπὸ μᾶς καὶ
ταυτίζει τὸν ἀνθρώπο μὲ τὸ θεῖον ἢ τὸ θειότατον ἐν ἡμῖν.¹²) Κοντά
στὴ μακαριότητα τοῦ θεοῦ στέκει ή ἀνθρώπινη εὐδαιμονία μὲ τὸ ἔδιο
περιεχόμενο, τὴν κατοχὴ τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ λόγο, Ἐλεύθερη ἀπὸ τὴ
φιλορά τῆς οὐλῆς. Εὐδαιμονία εἶναι δὲ πνευματικὸς ταυτισμὸς μὲ τὸ
θεῖο καὶ αὐτὸς εἶναι δὲ οὐσιατικὸς σκοπὸς τῆς πράξης.¹³)

§ 41. Τὸ νόμα τῆς ἀρετῆς. 'Η ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι λοιπὸν
ὁ σκοπὸς τῆς πράξης' ἄλλικαὶ καὶ τὸ μέσον ποὺ πραγματώνει τὸ σκοπό,
τις ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἡ ἴδια αὐτὴ ἡ ἐνέργεια. 'Η ἐνέργεια
ἔχει ἔτσι δυὸς ὅψεις' εἶναι καὶ σκοπὸς καὶ μέσον. 'Ως σκοπὸς ἡ ἐνέρ-
γεια εἶναι ἡ εὑδαιμονία, ὡς μέσον ἡ ἐνέργεια δυνομάζεται ἀρετή. 'Ἐτσι
ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐνέργεια ποὺ πραγματώνει, τὸ γοῦν καὶ γι' αὐτὸν εἶναι καὶ
σύμφωνη μὲ τὴν Ἑλλογη φύση ποὺ εἶναι τὸ ἴδιαίτερο κτῆμα τοῦ ἀνθρώ-
που.') 'Ἀρετὴ εἶναι ἡ ἐνέργεια ἡ δρθή, ἐκείνη ποὺ δδηγεῖ στὴν πραγ-
μάτωση τῆς φύσης του, στὸ σκοπό του. 'Η ἀρετὴ τοῦ κιθαριστὴν εἶναι
νὰ εἶναι καλὸς κιθαριστὴς καὶ τοῦ Ἑλλογού διντος νὰ ἐνεργεῖ κατὰ λόγον.')
Καὶ ἀν πολλὲς εἶναι οἱ ἀρετὲς γιὰ τὸ νοῦ, γιατὶ πολλοὶ εἶναι οἱ σκοποὶ
τῆς ἐνέργειάς του καὶ ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς βνας εἶναι δὲ ὑπέρτατος, βνας

1) Ήθ. Νικ. 1100 α 4: «δεῖ γάρ . . . καὶ ἀρετῆς τελείας καὶ βίου τελείου». 1177 β 24: «ἡ τελεία δὴ εὐδαιμονία αὕτη δὲν εἴη ἀνθρώπου, λαβόντα μῆκος βίου τέλειον», καὶ 1101 α 14.

2) Zeller σελ. 168, Jaeger ἔνθ' ἀν. σελ. 76, M. Wundt ἔνθ. ἀν. σελ. 127.

3) HO, Nov. 1177 a. 12.

4) ^{183}Ho , Nrx, 1072 B 1b-24

5) Hg. No. 1097 B 25-1098 a 12 "HA Nov. 1122 a 80

6) Ἡθ. Νικ. 1098 α 7, 1178 α 5 «τὸ γάρ οἰκεῖον ἐκάστῳ τῇ φύσει καγάπιστον καὶ ἔδιστόν ἔστιν ἐκάστῳ. καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ δὲ κατὰ τὸ νοοῦβλος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρωπός».

εἶναι ὁ τελικός, ὁ ὑπατος σκοπὸς τῆς πράξης καὶ μιὰ ἡ ἀριστη καὶ τελειότατη ἀρετή.

§ 42. Οἱ πρακτικὲς ἀρετές. "Αν δύμως αὐτὸς εἶναι ὁ ὑψηστος σκοπὸς μένει πάντα καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ἐλαχίστων.¹⁾ Περισσότεροι εἶναι ἔκεινοι ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσουν ὥς τὸν πρακτικὸ λόγο, ἔκεινο ποὺ δὲν ἔχει τὸ σκοπὸν ἐντός του, δηλαδὴ στὴ θεωρία, ἀλλὰ σὲ κάτι ἔξω ἀπ' αὐτόν, στὴν πράξη, καὶ ποὺ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι καθαρὸς λόγος "Ἐτοι μετὰ τὸ ἀνώτατο σκοπὸ τῆς πράξης ἀκολουθοῦν καὶ δευτερώτεροι σκοποί, «ψυχῆς ἐνέργειαι κατ' ἀρετήν».²⁾ Μετὰ τὴν ἀνώτατη ἀρετὴ τοῦ θεωρητικοῦ βίου, ἀκολουθεῖ «δευτέρως ὁ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν» βίος καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἀρετές.³⁾ Αὐτὲς εἶναι ποὺ λέμε ἡθικὲς ἀρετές καὶ ποὺ εἶναι καὶ ἡ καθ' αὐτὸ ἀνθρώπινες ἀρετές, ἐνῶ ἡ θεωρητική, ἡ διανοητική ἀρετὴ⁴⁾ προσιδιάζει περισσότερο στὴν ἐνθεη πλευρὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας. "Ἐτοι γιὰ τὴν πράξη πολλοὶ θέτονται σκοποὶ δευτερώτεροι ἀπὸ τὸν πρακτικὸ πιὰ λόγο, ποὺ ἔχει καὶ αὐτοὺς νὰ ἐπιδιώξει ὁ ἀνθρώπος, γιατὶ εἶναι καὶ αὐτοὶ σκοποὶ ποὺ δ λόγος θέτει, όσο στρέφεται πρὸς τὴν ὕλη γιὰ νὰ τὴν κυριαρχήσει. Καὶ ἀντίστοιχα μὲ τοὺς πολλοὺς πρακτικοὺς σκοπούς, ἔχομε καὶ πολλὲς πρακτικές, ἡθικὲς ἀρετές.⁵⁾

"Η διανοητικὴ ἀρετὴ φυσικὰ ἔχει ἔδρα τὸ λόγο τὸν ἴδιο, οἱ ἡθικὲς ἀρετὲς ἔχουν τὴν ἔδρα τους στὸ στοιχεῖο ἔκεινο ποὺ κυριαρχεῖ τὴν ὕλη κατὰ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ πρακτικοῦ λόγου, τὴ βούληση.⁶⁾ Οἱ πρακτικὲς ἀρετὲς εἶναι ἀρετὲς τοῦ βουλητικοῦ καὶ ἀποτελοῦνται τὰ τέρματα ὅπου θὰ κατευθύνονται, ἀνάλογα μὲ τὶς συνθῆκες, οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. "Η πραγμάτωσή τους περιέχεται καὶ αὐτὴ στὸ σκοπὸ τοῦ γοῦ γενικὰ καὶ ἡ ἀρετὴ ποὺ διδηγεῖ σ' αὐτὴν μᾶς δίνει καὶ αὐτὴ εὑδαιμονία.

1) Ἡθ. Νικ. 1177 β 26: «δὲ τοιοῦτος ἀν εἴη βίος ἀρετῶν η κατ' ἀνθρώπουν».

2) Ἡθ. Νικ. 1098 α 16.

3) Ἡθ. Νικ. 1178 α 9.

4) Ἡθ. Νικ. 1103 α 14.

5) Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, δπως καὶ γενικὰ γιὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀρετὴ σημαίνει κάθε τελειότητα τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας. Μεταφ. 1021 β 20. «Καὶ ἡ ἀρετὴ τελείωσίς τις».

6) Zeller σελ. 628.

Νὰ ζεῖς γενικὰ κατὰ λόγον, τὸ θεωρητικὸ πρῶτα καὶ ὕστερα τὸν πρακτικό, αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπός· ἀρετὴ εἶναι κύριε ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ποὺ ἔτσι κατευθύνεται. Καὶ ή ἐνέργεια αὐτὴ ή ἴδια εἶναι ή εὐδαιμονία.

§ 43. Ἐξωτερικοὶ δροι τῆς εὐδαιμονίας. Βέβαια δὲν παραλείπει ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὴν συνήθειά του, νὰ μνημονεύσει καὶ τὰ ἐνδεχόμενα παρακολουθήματα καὶ συνεξαρτήματα τοῦ ἐνάρετου βίου, αὐτοῦ ποὺ τελεῖ στὸν ἀληθινὸ σκοπὸ τῆς πρᾶξης· τὴν ήδην τὸν συνοδεύει τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἔξωτερικὸ ἀγαθὸ ποὺ τῆς ἀνοίγουν τὸ δόρμο. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη η εὐδαιμονία δὲν διοκληρώνεται μὲ τὴν ἡθικὴ πλίση. Μ' αὐτὴν διοκληρώνεται ὁ ὑποκειμενικὸς δόρος τῆς εὐδαιμονίας, ποὺ εἶναι φυσικὰ καὶ δικαιότατος. Ἀλλὰ η εὐδαιμονία εἶναι ἐνέργεια, καὶ η πραγμάτωσή της χρειάζεται ἕνα ἔδαφος πρόσπροφο. Αὐτὸν τὸ ἔδαφος δὲν εἶναι στὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸ δημιουργῆσει· εἶναι ἔξω ἀπὸ αὐτόν· εἶναι η τύχη. "Αν εἰταν στὸ χέρι του νὰ τὸ φτιάξει, θάταν τότε η παραλειψη τῆς ἐτοιμασίας του μιὰ Ἑλλειψη στοὺς ὑποκειμενικοὺς δόρους τῆς εὐδαιμονίας, μιὰ Ἑλλειψη ἐνέργειας καὶ ἀρετῆς. Ἀλλὰ δυσο καὶ ἐν δικτείνομε τὶς ὑποκειμενικὲς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, περισσεύει πάντα μιὰ περιοχὴ ποὺ βρίσκεται ἔξω καὶ ἀπὸ τὶς προβλέψεις του ἀκόμα, τὸ τυχαῖο, τὸ μοιραῖο, ποὺ θὰ ἐμποδίσουν τὴν διοκλήρωση τῆς πρᾶξης του, γενικὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση η ἀρετὴ ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲ φτάνει στὴν εὐδαιμονία. "Αν η εὐδαιμονία διοκληρώνονται μόνο μὲ τὴν ἔσωτερην ἡθικὴ πλίση, δλες αὐτὲς οἱ ἔξωτερικὲς καταστροφὲς δὲ θὰ περιαζαν. Ἀλλὰ ἀκριβῶς γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη η εὐδαιμονία, σὰν ἐνέργεια, τελειώνει μὲ τὴν πραγματοποίηση τοῦ εἶναι μας, ἔξω ἀπὸ μᾶς, στὴ ζωὴ, στὸν κόσμο, ποὺ η πορεία του δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μᾶς ἔξαρτημένη.¹⁾ Ο κυριώτερος ἵσως ἔξωτερικὸς δόρος γιὰ τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία εἶναι η δριθὴ ἐναρμόνιση τοῦ ἀτόμου στὴν πολιτεῖα, η γενι-

1) Ἡθ. Νικ. 1158 β 9: «ἴσως δὲ ἀναγκαῖον, εἰπερ ἕκαστης ἔξωσι εἰσὶν ἐνέργειαι ἀνεμπόδιστοι, εἰσθ' η πασῶν ἐνέργεια ἔστιν εὐδαιμονία εἰτε η τινὸς αὐτῶν, ἢν γάρ εἰ μισθός εἰστος, αἰρετωτάτην εἶναι· . . . οὐδεμία γάρ ἐνέργεια τέλειος ἐμποδιζομένη· . . . διὸ προσδεῖται διεύδαιμων τῶν ἐν σώματι ἀγαθῶν καὶ τῶν δικτείνοντος καὶ τῆς τύχης, διπλῶς μὴ εμποδιζηται ταῦτα» 1101 α 7: «οὐ μὴν μακάριός γε, οὐ πραμικαῖς τύχαις πεσεῖγε».

κώτερα ἡ ὁρθὴ πολιτεία ἡ ἴδια. Μόνο μέσα σὲ μιὰ ὁρθὴ πολιτεία μπορεῖ νὰ ξεδιπλωθεῖ δλόκληρη ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου. Καὶ μόνο ὅπου τὸ ξεδιπλωμα αὐτὸ εἶναι δυνατό, ἔχομε ὁρθὴ πολιτεία.¹⁾

Φυσικὰ ἡ ἀρετὴ μένει τὸ κύριο, καὶ σπουδαιότερες εἶναι οἱ ἐνέργειες τῆς ἴδιας τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν κατάκτηση εὐδαιμονίας.²⁾

"Ο ἐνἀρετος ὅσο πιὸ δυνατὸς στὴν ἀρετή του, τόσο πιὸ χειραφετημένος ἀπὸ τὶς μεταστροφὲς τῆς τύχης, τόσο πιὸ αὔταρκος. Τὰ ἡθικὰ ἀγαθὰ βιωτῶν περισσότερο στὸ ζυγὸ τῆς εὐδαιμονίας, ἔτσι ποὺ ἡ ἴδια ἡ ζωή, σὺν τῷ καίρῳ σημεῖο ὅπου καταλήγουν δὰ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ μαζὶ καὶ ἡ ηδονὴ τους, πρέπει συχνὰ νὰ θυσιαστοῦν γιὰ τὴν ἡθικὴ πλήρωση τοῦ ἀνθρώπου. Μιᾶς τέτοιας μεγάλης πρότιξης ή στιγμὴ προσφέρεται περισσότερη εὐδαιμονία ἀπὸ μιὰ κοινὴ καὶ ἡρεμη ζωή. Καὶ ὑστερα, ὅποιος γιὰ νὰ γλυτώσει τὸ θάνατο, θυσιάζει στὴν κρίσιμη στιγμὴ τὴν πρεπούμενη πρότιξη, χάνει μαζὶ καὶ τὴ δύναμη νὰ αισθάνεται τὴν ἡθική του πλήρωση· δὲ βρίσκει ξανὰ τὸν ἔαυτό του. Καλλίτερα μιὰ πρότιξη ὠραία καὶ μεγάλη παρὰ πολλὲς καὶ μικρές.³⁾ Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατο νὰ ὑπάρχει εὐδαιμονία, χωρὶς ἀρετή, ἀλλὰ εἶναι πάντα δυνατὸ νὰ ὑπάρχει ἀρετὴ χωρὶς πλήρωση ζωῆς, χωρὶς εὐδαιμονία. Δὲν παύει δύμως νὰνται γιὰ τὸν ἀνθρώπο τὴ ἀρετὴ ἡ μόνη στάση ποὺ θὺ κάνει δυνατὴ τὴν ἀκέρια του εὐδαιμονία, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ἡ κύρια πηγὴ τῆς βαθύτερῆς του εὐδαιμονίας.⁴⁾

"Ἔτσι μένει ἡ ἀρετὴ τὸ μόνο μέσο γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς εὐδαιμονίας. Η εὐδαιμονία δύμως μένει δ σκοπός.

§ 44. Ἀρετὴ καὶ ηδονὴ. Πάντα δύμως ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια,

1) Πολιτ. 1323 β 29, II i l d e n b r a n d ἐνθ. ἀν. σελ. 263.

2) Ἡθ. Νικ. 1179 α 1, 1098 β 12, 1100 β 8: «... οὐ γάρ ἐν ταύταις (ταῖς τύχαις) τὸ εὖ ἡ κακῶς, ἀλλὰ προσδεῖται τούτων δ ἀνθρώπινος βίος ... κύριαι δ' εἰσὶν αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι τῆς εὐδαιμονίας».

3) Ἡθ. Νικ. 1169 α 18: «ἀληθὲς δὲ περὶ τοῦ σπουδαίου καὶ τὸ τῶν φίλων ἔνεκα πολλὰ πράττειν καὶ τῆς πατρόδος, καὶ δέη, ὑπεραποθνήσκειν προίσεται γάρ καὶ χρήματα καὶ τιμὰς καὶ δλῶς τὰ περιμάχητα ἀγαθά, περιποιούμενος ἔαυτῷ τὸ καλόν· δλίγον γάρ χρόνον ἥσθηναι σφόδρα μᾶλλον ἔλοιτ· ἀν ἡ πολὺν ἡρέμα, καὶ βιωσσαι καλῶς ἔνιαυτὸν ἡ πόλλα' ἔτη τυχόντως, καὶ μάλι πρότιξιν καλὴν καὶ μεγάλην ἡ πολλὰς καὶ μικράς».

4) Brantius ἐνθ. ἀν. σελ. 540.

καὶ ἀπλῶς σὰν ἐνέργεια, γεννᾶ στὴ συνείδηση ἔνα συναίσθημα ἡδονικό. Ἡ ἀσκηση τῆς ἀρετῆς, σὰν πραγμάτωση τῆς ἐσωτερικῆς φορτῆς πρὸς τὴν ἐνέργεια, συνοδεύεται ἀπὸ ἡδονῆς καὶ ἡ ἡδονὴ τὴν τονώνει στὸ δρόμο της. Ἡ ψιηλότερη ἐνέργεια, ἡ ἐνέργεια τοῦ καθαροῦ νοῦ, γεννᾶ καὶ τὴν ἐντονότερην ἡδονήν.¹⁾ Τι' αὐτὸ τῇ βασικότερην ἡδονὴ τῇ δοκιμάζει δὲ θεὸς σὺν καθαρῇ νόησῃ.²⁾ Καὶ γι' αὐτὸν ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι κατί ταραμελητέον. Εἰναι μιὰ ἀναγκαῖα ὅψη τῆς ζωῆς.³⁾

"Οπως δύναται χωρίζεται ἡ εὐδαιμονία ἀπὸ τὴν ἀρετήν, οὕτω χωρίζονται κάποτε καὶ ὁ δυὸς αὐτὲς ἀπὸ τὴν ἡδονήν. Εἶναι στιγμὴς ποὺ γιὰ τὴν ἀληθινή εὐδαιμονία πρέπει νὰ θυαιώστει ἡ ἡδονὴ καὶ νὰ χωριστεῖ καὶ ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, ποὺ μόνη μᾶς πηγαύνει στὴν εὐδαιμονία, ἀπὸ τὴν ἡδονὴ ποὺ θὰ μᾶς ἔδιγε μιὰ ἀπρόπορη ἐνέργεια.⁴⁾ "Ο χωρίσματος δύναται αὐτὸς δὲν εἶναι ποτὲ ἀπόλυτος, γιατὶ γιὰ τὸν ἐνάρετο ἡ ἀσκηση τῆς ἀρετῆς, δσο καὶ ἀν εἶναι ἀντίξοοι οἱ δρόμοι, μένει πάντα ἡδονική.⁵⁾ Καὶ γι' αὐτό, δταν ἔνας ἐξωτερικὸς ἐμποδισμὸς απάσσει τὴν ἐνέργεια καὶ καταστρέψει τὴν ἡδονική πραγμάτωσή της, μένει πάντα γιὰ τὸν ἀνθρώπον ἡ ἡδονὴ τῆς ἐνδόμυχης πλήρωσης, ποὺ φυσικὰ αὐξαίνει δσο αὐξαίνει καὶ ἡ θέση ποὺ ἡ ἐσωτερικότητα παίρνει στὸν ἀνθρώπο.

"Ἡ θέση δύναται, δπως καὶ νίναι, τῆς ἡδονῆς εἶναι πάντα παρακλουθηματική. Εἶναι μιὰ ἐνδεχόμενη ἐσωτερικὴ ἀντανάκλαση τῆς ἐνέργειας τῆς κατ' ἀρετὴν. Δὲν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἐνέργειας, οὔτε δ λόγος της."⁶⁾

§ 45. "Ἄρετὴ καὶ γνώση. "Ἐνας ἀνάλογος χωρισμὸς πρέπει νὰ γίνει ἀνάμεσα σὲ ἀρετὴ καὶ σὲ γνώση. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀντίθετα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη, ποὺ νόμιζε πὼς οἱ ἀρετὲς εἶναι λόγοι καὶ ἐπιστῆμες,⁷⁾ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι γνώση.

1) Μεταφ. 1072 β 16.

2) Ἡθ. Νικ. 1154 β 26.

3) Ἡθ. Νικ. 1170 α 19. «Τὸ δὲ ζῆν τῶν καθ' αὐτὸν ἀγαθῶν καὶ ἡδεῶν.

4) Ἡθ. Νικ. 1174 α 1.

5) Ἡθ. Νικ. 1099 α 7.

6) Zell εγ σλ. 619 κ. 6.

7) Ἡθ. Νικ. 1144 β 28.

Μπορεῖ νὰ ξέρει κανεὶς ποιοὶ εἶναι οἱ σωστοὶ σκοποὶ τῆς ζωῆς καὶ οἱ σωστοὶ δρόμοι, ἀλλὰ οἱ γνώσεις αὐτὲς ν' ἀδρανοῦν στήν ὁρά τῆς πράξης. Καὶ αὐτὸς ἔξηγεται, γιατὶ γνώση ἔχομε μόνο «τῶν καθόλου». ἔννοιες ξέρομε μονάχα, γενικούς, ἀτομικὰ ἀπροσδιόριστους σκοπούς. Ἐνῶ γιὰ τὴν ἐγέργεια τῆς ἀρετῆς χρειάζεται ή ἔξειδίκευση, ή ἔξατομίκευση ὡς τὴν συγκεκριμένη περίπτωση τῆς πράξης. Τέτοια εἶναι η φρόνηση,¹⁾ μιὰ ἄλλη μορφὴ γνώσης, διάφορη ἀπὸ τὴν κυρίως γνώση, τὴν θεωρητική, ἐκείνη ποὺ φαίνεται νὰ ταυτίζει μὲ τὴν ἀρετὴν δὲ Σωκράτης.²⁾ «Ἄν βέβαια ή γνώση περιλαμβανε καὶ τὴ γνώση τοῦ κατὰ μέρος, ποὺ ἀγκαλιάζει δλοκληρωτικὰ τὸ συγκεκριμένο γεγονός, δηλαδὴ τὴ φρόνηση, θάτε θὰ ιρτάναμε πολὺ κοντά στὴν πράξη. Μ' αὐτὴν ἔχομε δῆλα μαζὶ δ λόγος μπορεῖ νὰ προσφέρει στὴν πράξη.

Πιατὶ βέβαια χωρὶς φρόνηση δὲν ὑπάρχει ἀρετή. «Ἡ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατὰ λόγον»³⁾ εἶναι φυσικὸ λοιπὸν νὰ εἶναι η γνώση, σὰ γνώση τοῦ πρακτέου, δηλαδὴ η φρόνηση, η ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ἡθικῆς πράξης.

§ 46. Ἀρετὴ καὶ ἐθισμός. Ἄλλα κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη καὶ αὐτὸς δὲν ἀρκεῖ. Γι' αὐτὸν η πράξη δὲν ἔξαντλεῖται στὴ σφαιρὰ τοῦ λόγου· καὶ γι' αὐτὸς καὶ η ἀρετὴ δὲν εἶναι δλοκληρωτικὰ διδακτή, καθὼς πάλι δὲ Σωκράτης νόμιζε. Στὸ κέντρο δπου γεννιέται η πράξη, στὸ βουλητικό, συνυπάρχει μὲ τὸ λόγο καὶ τὸ ἄλλο στοιχεῖο τῆς ὅρεξης, τῆς ἐπιθυμίας. Καὶ γιὰ νὰ καμφθεῖ αὐτὸς σὲ τρόπο ποὺ η διδαχὴ νὰ εἶναι γόνιμη, πρέπει γὰ δουλευτεῖ σὰν τὴ γῆ ποὺ θὰ ωρέψει τὸ σπόρο. Τὸ δούλεμα αὐτὸς γίνεται μὲ τὸν ἐθισμὸν στὴν ἐνάρετη πράξη. Γιὰ νὰ τελεσφορήσῃ η ἐπιταγὴ τοῦ λόγου, πρέπει νὰ βρεῖ μιὰ ψυχὴ προδιατεθειμένη, πρέπει νὰ ἔχει μὲ τὴν ἀσκηση, τὴν τυχαία η τὴν ἀνα-

1) Brandis ἔνθ. ἀν. σελ. 587.

2) Ηθ. Νικ 1146 β 81—1147 α 5: «... ούθὲν κωλύει πράττειν παρὰ τὴν ἐπιστήμην, χρώμενον μέντοι τῇ καθόλου ἀλλὰ μὴ τῇ κατὰ μέρος πράκτα γὰρ τὰ καθ' ἔκαστα· διαφέρει δὲ καὶ τὸ καθόλου· τὸ μὲν γὰρ ἐφ' ἔαυτοῦ, τὸ δ' ἐπὶ τοῦ πράγματος ἔστιν». Η γνώση ποὺ στρέφεται πρὸς τὸ πρᾶγμα, πρὸς τὸ συγκεκριμένο εἶναι η πρακτική, δχι η καθαυτοῦ γνώση. M. Salomon ον ένθ. ἀν. σελ. 54.

3) Wundt ένθ. ἀν. σελ. 118.

καστή, δημιουργηθεῖ ἔνα ήθος πρόσωφο γιὰ νὰ δεχτεῖ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ λόγου.¹⁾

Τὸ ήθος καὶ τὸ ἔθος αὐτὸς κυριώτατα θὺ δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν πολιτεία, μὲ τοὺς νόμους τῆς. Λύτῃ εἶναι ὁ σημαντικότερος παιδαγωγός, ποὺ βραβεύοντας καὶ τιμωρώντας, σταθεροποιεῖ τὸ ἄτομο στὸ δρόμο τῆς ἀρετῆς, ἀναπτύσσοντάς του τὴν ἡδονὴν γιὰ τὶς ἡθικὲς πρᾶξεις καὶ τὴ λύπη γιὰ τὶς ἀνήθικες.²⁾ Ἀπὸ τὸ πανδαινότερα προβλήματα τῆς πολιτείας εἶναι αὐτὸς τὸ παιδευτικό, γιὰ τὸν 'Ἄριστοτέλην ποσὶς καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα.'³⁾

§ 47. **Ἀρετὴ καὶ φυσικὴ κλίση.* 'Ἄλλὰ βέβαια καὶ η ἀποκηπη πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἡδονὴν τῆς, ἂν μείνει μόνη, χωρὶς τὸ λόγο, ἀν ἔχομε μόνο ἔθισμο στὴν ἐνάρετη πρᾶξη, ἀρετὴ δὲν ἔχομε. Τὸ θέμα καὶ ἀπὸ φυσικὴ κλίση ἀν ανυιδητα κίνομε τὸ καλό, καλοὶ δὲν εἴμαστε.⁴⁾ Γιατὶ η ἐνάρετη πρᾶξη μόνο διπον ἀποφασίζεται συνειδητὴ η ὑπαγόρευση τοῦ λόγου. 'Η φυσικὴ κλίση πρῶτα θὺ κυριώχηθεῖ ἀπὸ μὰ δύναμη ποὺ ἔρχεται νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἄλλα καὶ νὰ ἀντιστρατευτεῖ τὴ φύση, καὶ αὐτὴ εἶναι η ἔξη ποὺ γεννάει η ἀποκηπη. 'Άλλὰ μότερε καὶ η ἔξη αὐτὴ θὰ ὑποταχτεῖ καὶ θὺ συνειδητοποιηθεῖ ἀπὸ τὸ λόγο. «Μετὰ τοῦ δρυθοῦ λόγου ἔξις ἀρετὴ ἔστιν».⁵⁾ Μόνο μὲ τὰ διὰ τοῦτα μαζὶ φτάνομε νὰ εἴμαστε ἀληθινοὶ κύριοι των ἕκυρων μας καὶ τῶν πρᾶξεών μας.

§ 48. **Ἡ ἀρετὴ ὡς ἔξη.* 'Απὸ διαι εἴπαμε φαίνεται πὼς η ἀρετὴ δὲν εἶναι κανένα καλὸ πάθος, γιατὶ κανένα πάθος δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ καλὸ η κακό. Τὰ πάθη εἶναι ἡθικὰ οὐδέτερες καταστάσεις, ποὺ θὺ κριθοῦν μονάχα ἀπὸ τὴ κατεύθυνση ποὺ θὺ τὸν δώσει η συνεί-

1) Ἡθ. Νικ. 1103 α 17: «Η δ' ἡθικὴ ἐξ ἔθους περιγγέεται. Η ε γε 1 Ἑνθ. ἀν. σελ. 895.

2) Ἡθ. Νικ. 1104 β 3.

3) Ἡθ. Νικ. 1179 β 34, 1180 β 2, 1103 β 3 «Οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντας ποιοῦσιν ἀγαθούς, καὶ τὸ μὲν βιούλημα πανεὸς νομοθέτου τοῦτον ἔστιν, δσοι δὲ μὴ εἴ αὐτὸς ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν καὶ διαφέψει τούτῳ πολιτείᾳ πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης». Η ιδεη ἡ ραπι Ηθ. ἀν. σελ. 267.

4) Ἡθ. Νικ. 1103 α 18, 1106 α 9: «δυνατοὶ μὲν ἔσμεν φύσαι, ἀγαθοὶ δὲ η κακοὶ οὐ γνωμεθα φύσαι».

5) Ἡθ. Νικ. 1144 β 27.

δηση. Οὔτε φυσικὰ καὶ ἡ ἴκανότητά μας νὰ ἔχομε πάθη ἔχει καμμιὰ
ἡθικὴ σημασία. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι παρὸν μιὰ στάση τῆς ψυχῆς
ἀπέναντι σὲ ὅλες αὐτὲς τις κινούμενες ψυχικὲς δυνάμεις. Καὶ ἡ στάση
αὐτὴ ὑπάρχει ὥστε ἔξη, ὡς ἔξη διακατεχόμενη ἀπὸ τὸν πρακτικὸ λόγο.¹⁾

‘Η ἔξη αὐτὴν εἶναι πηγὴ τῆς πραμένης. Σ’ αὐτὴν τὴν πηγὴν πρέπει νὰ ἕδρεύει ἡ ἡθικότητα. Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἡθικὴ ἢ πραμένη, πρέπει καὶ ἡ στάση τῆς συνείδησης, ἡ ἔξη ποὺ τὴν κινεῖ νὰ εἶναι ἡθική. Καὶ ἂν ἀκόμα δὲν μπορεῖ νὰ ποῦμε ἐδῶ, πώς «τίποτα ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡθικὸν ἀπὸ τὴν ἡθικὴν βούληση», βέβαιο εἶναι πὼς τὸ κριτήριο τῆς ἡθικότητας εἶναι ἡ ἡθικὴ βούληση, τὸ ἐσωτερικὸν στοιχεῖο τῆς ἔξης. Γιατὶ δὲν ἀνδιαφέρει μόνο τί πραμένει κάποιος, ἀλλὰ καὶ «πῶς εἶχε» πραμένει.²’

§ 49. Ἡ ἀρετὴ ὡς μεσότητα «πρὸς ἡμᾶς». Εἶναι φανερὸν πώς τελικὰ ἔντονα προσδιορίσει τὴν στάση, τὴν ἔξη τῆς θνάτου ψυχῆς δι πρακτικὸς λόγος. Ποιὸς δικιός εἶναι δι κανόνας ποὺ δι πρακτικὸς λόγος ὑπαγορεύει στὴν ψυχή; Ποιὸν εἶναι τὸ περιεχόμενό του; Καὶ πρῶτα μάτ' ὅλα ὑπάρχει ἔνας τέτοιος κανόνας;

"Αν κοιτάξομε πρὸς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, θὰ δονομάσομε καλὰ
ἔκεινα που τίποτε δὲν τοὺς λείπει, ἀλλὰ καὶ τίποτε παρὰ πάνω δὲν
ἔχουν ἀπὸ ὅτι πρέπει. Κάθε Ἑλλειψη καὶ ὑπερβολὴ φθείρει σώζει
ἡ μεσότητα. Τὸ ίδιο συμβαίνει μὲ τὶς πράξεις, εἶναι σωστές, δὲν
τραβᾶνε στὰ ἄκρα, ἀλλὰ κρατιοῦνται στὴ μεσότητα.")

⁴ Η μεσότητα αὐτή είναι εύκολη νὰ βρεθεῖ όπου χωράει μαθηματική σκέψη, όπου η μεσότητα προσδιορίζεται από καθαρὰ ἀντικειμενικά στοιχεῖα. ⁵ Άλλα δταν τὴ μεσότητα αὐτή τὴν ἀναζητῶμε μὲ βάση ἔνα ὑποκείμενο δεδομένο, η εὑρεσή της είναι δύσκολη. ⁶ Αν δεκάξῃ ὅρες δουλειᾶς είναι πολλές καὶ δυὸς είναι λίγες, δὲ σημαίνει πώς ἐννιά ὅρες είναι οἱ σωστές. Τὸ σωστὸ ἕδω ἔξαρταί από τὴν προ-

1) 'H0, Nov. 1105 β 19--1106 α 12.

2) Ἡθ. Νικ. 1120β 7, 1105α 27 τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ
ἔαν αὐτά πως ἔχη, δικαιώσῃ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐάν τοι
πῶς ἔχων πράττει, 1137α 5: «... πατάξαι τὸν πλεῖστον καὶ δοῦναι τῷ
χειρὶ τὸ ἀργυρίου ψῆφιον καὶ ἐπ' αὐτοῖς, ἀλλὰ τὸ ὡδὶ ἔχοντας ταῦτα
ποιεῖν οὔτε ψῆφιον οὔτε ἐπ' αὐτοῖς».

3) 110. Nrs. 1106 a 26.

σωπική ιδιοσυγκρασία του καθενός.¹⁾ Γιατί τὸν καθέναν ἄλλο είναι τὸ πολύ, ἄλλο τὸ λίγο, ἄλλο τὸ μέσο. Καὶ ἐδῶ αὐτὸ τὸ μέσο ζητᾶμε «τὸ μέσον πρὸς ἡμῖν», διὰ ἵνα ἀντικειμενικὰ προσδιορίσμα μέσο «μέσον δὲ οὐ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμῖν».²⁾ "Ἄν σὲ δὲς τὶς τέχνες γυρεύομε αὐτὴ τῇ μεσοτητα, πόσο περισσότερο στὴν ἀρετὴν ποὺ είναι ἀκριβέστερη καὶ μεξιάτερη ἀπὸ καίτε τέχνη."³⁾ Τὸ μέσον πρὸς ἡμῖν είναι ἕνας καθαρὸς τύπος ποὺ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη θεωρεῖ γιὰ κάθε ἡθικὴ ἀρετὴν είναι ἀπὸ μάλιστα ἀποφῆ νὴ οὐδεὶς τῆς ἀρετῆς.⁴⁾ Δὲν είναι μάτι ἐπιπειρικὴ ὑπόδειξη γιὰ τὴν εὔκολη ἀνεύρεση τοῦ ἡθικοῦ.

§ 50. Υποκειμενικὸς διαβαθμόσεις τῆς ἀρετῆς. Ἀλλὰ ὁ τύπος αὐτός, ὅσο καὶ ἀν είναι μιὰ ὀδηγητικὴ ἀρχή, χωλαίνει ἀπὸ τὸ διὰ ἔχει μάτι καθαρὸς ὑποκειμενικὴ βάση. Γιατὶ τὸ πρὸς ἡμῖν μέσον μπορεῖ νὰ είναι γιὰ τὸν καθένα διαφορετικό· ἐνῷ τὸ ἡθικὸ δὲν μπορεῖ νὰ είναι ἔξαρτημένο ἀπὸ τοῦ καθενὸς τὴν ιδιοτροπία, ἀφοῦ ἔνας είναι ὁ ἡθικὸς πιο ποτὲς ἀντικειμενικὴ διορίσμας. Τὸ «πρὸς ἡμῖν» τοῦ μέσου γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὀδηγεῖ, στὸ ἡθικὸ πεδίο, σὲ μάλιστη ὑποκειμενικότητα· θὰ ὀδηγεῖ σὲ μιὰ διεβίδημο τῶν ὑποκειμενικῶν δυνατοτήτων μέσα σὲ ὠρισμένα ὅρια· ἀλλὰ πέρι μετὸν αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ διαφέρει ἕνα ἀντικειμενικὸ μέτρο ποὺ τὸ ὑποκειμενικὸ καθηρίζει. Ὁ διοικητικός ἀντριας κατέχει μάλιστα ἀνότερην βαθμούδια ἀρετῆς ἀπὸ τὴ γυναίκα, ἀπὸ τὸ παιδί, ἀπὸ τὸ διοῦλο. Σ' ὅλης αὗτινῃ ὁ πρακτικὸς λόγος είναι ἀδιαμόρφωτος, ή ἐλευθερία είναι ἕτοι λιγότερη καὶ ή ἀρετὴ κατώτερη.⁵⁾

§ 51. Τὸ μέτρο τῆς ἡθικῆς προσωπικότητας. Στὴ βαθμούδια δύναμις τοῦ διοικητικού ἀντρια, ὅπου ὁ πρακτικὸς λόγος λειτουργεῖ ἐλεύθερα, τὸ ὑποκειμενικὸ κατὰ τὸ διοῦλο θὰ κριθεῖ τὸ μέσον είναι

1) Ηθ. Νικ. 1106 α 35.

2) Ηθ. Νικ. 1106 β 7.

3) Ηθ. Νικ. 1106 β 14.

4) Ηθ. Νικ. 1107 α 5: «διὸ κατὰ μὲν τὴν σύσταν καὶ τὸν λόγον τὸν τὸν ἓν είναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ή ἀρετή. Η εγεί τὸν ἄν. σελ. 397, M. Wundt τὸν ἄν. σελ. 121, M. Salomon τὸν ἄν. σελ. 88 κ.τ., 140, Bréhier τὸν ἄν. σελ. 243.

5) Πολιτ. 1260 α 10. Bréhier τὸν ἄν. σελ. 240.

ἀντικειμενικὰ δοσμένο. Εἶναι ὁ «φρόνιμος», ὁ «σπουδαῖος».¹⁾ Μιὰ ideoτή συνείδηση, μιὰ κατ' ἴδεαν ἀκέρια ἡθικὴ προσωπικότητα εἶναι τὸ μέτρο τοῦ μέσου.²⁾ Κανένας γενικὸς κανόνας δὲν δρίζει τὸ ἡθικό. Ἡθικὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ θὰ ἐπραττε κάθε φορά, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἐνας ἀκέριος ἡθικὸς ἀνθρώπος. Ἀντὶς γιὰ γενικὸ νόμο, γιὰ κατηγορικὸ πρόσταγμα, ἔχομε αὐτὸ τὸ σταθερὸ καὶ ὅμως μαζὶ εὐλύγιστο μέτρο τῆς ἡθικῆς προσωπικότητας. Βέβαια τὸ μέτρο δὲν εἶναι σαφές, ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης δὲ βρίσκει καὶ δὲ μᾶς δίνει ἄλλο.³⁾ Μόνοι στὶς καθ'⁴⁾ ἔκαστον ἀρετὲς γίνεται ἐνας ειδικώτερος προσδιορισμὸς ποὺ φίχνει πολλαπλὰ φῶς σ' αὐτὸ τὸ ἐσχατο κριτήριο τῆς ἡθικῆς προσωπικότητας.

“Υστερα ἀπὸ τούτη τῇ γενικῇ θεωρίᾳ γιὰ τὴν ἀρετὴ δὲν ἔχει παῦ ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ γὰρ προχωρήσει στὴν ἔρευνα τῶν καθ'⁵⁾ ἔκαστον ἀρετῶν. Λὲ μᾶς δίγει ἐνα σύστημα ἀρετῶν, ὅπως ὁ Πλάτων ποὺ ξεχωρίζει τὶς βασικὲς ἀρετὲς τῆς ψυχῆς. Παρατακτικὰ τὶς ἀναφέρει, ἀναζητῶντας σὲ κάθε μιὰ τὸ στοιχεῖο τοῦ μέτρου.⁶⁾

(ἀκολούθει)

¹⁾ Ηθ. Νικ. 1107 a 1, 1113 a 29, «ὁ σπουδαῖος γὰρ ἔκαστα κρίνει ὀρθῶς, καὶ ἐν ἔκαστοις τάληθες αὐτῷ φαίνεται . . . , καὶ διαφέρει πλεῖστον ἵσως ὁ σπουδαῖος τῷ ἀληθεῖς ἐν ἔκαστοις ὀρῶν, ὡς περὶ μέτρον καὶ κανὼν αὐτῷ τὸν τόνον».

²⁾ M. Wundt ἐνθ. ἀν. σελ. 113.

³⁾ Jaeger ἐνθ' ἀν. σελ. 89, Zeller σελ. 633.

⁴⁾ Zeller σελ. 634 κ. ἑ.